

HAYATTA KALANLARIN HİKÂYELERİ, HAYATTA KALAN HİKÂYELER: KUŞAKLAR BOYU OTOBİYOGRAFİ, HAFIZA VE TRAVMA¹

Hourig Attarian ve Hermig Yogurtian²

Çevirmen: Öykü Tümer

Hafızam mühim olanı muhafaza edecektir. Hafızam benim hakkımda benden bile daha çok bilir; saklanmayı hak edeni kaybetmez (Galeano, 2000, s. 20).

Farklı zamanlardan, farklı coğrafyalardan, farklı savaşlardan hayata tutunan hikâyeler... Bir kısmı yaşanmış, bir kısmı duyulmuş, bir kısmı kaydedilmiş ama hepsi gerçek. 1915 soykırımında yaşadığı yerden ailesiyle birlikte sürölüp Der Zor çöllerinden geçen Pergruhi'nin anlattıkları; Beyrut'ta büyümüş, çocuklukları boyunca o ölüm yürüyüşlerini yaşamış büyüklerinden şiddet ve acı hikâyeleri dinledikten sonra 1975'te başlayan Lübnan iç savaşına tanıklık eden Hermig ve Hourig'in hafızaları ve hatıraları... İç içe geçen ama kendi tınısını koruyan sesler, açık kalmış yaraları iyileştirmese de, nesilden nesile aktarılmış yükleri sırtından atmasa da acıyı ve ağırlığı hafifletme çabası olarak kağıda dökölür.

Başlangıç

Birazdan okuyacaklarınız üç ağızdan anlatılan birkaç genç kızlık çağı hikâyesi: Pergruhi, Hourig ve Hermig'in hikâyeleri. Seslerimiz, farklı zaman ve mekânlarda savaşın ve soykırımın dehşetini yaşayan birçok genç kadının hikâyelerini anlatırken, kontrpuansal³ bir anlatıda bir araya geldi. Bu metni en başta tasarlarırken, hikâye anlatımına sadık kalma konusunda özellikle dikkatliydik ve bu dikkati yansıtacak uygun bir temsil biçimi bulma kararı ile karşı karşıyaydık. Böylece anlatının işitsel, sözel ve metinsel yönlerini olayların çizgisel sırası içinde anlatmaktan değil, sesler şelalesinin birbirinin içinde sarmal biçimde aktığı bir yapı içerisinde kaynaştırmaktan yana tercihimiz ortaya çıktı. Bu hem estetik hem de kavramsal bir tercihtir. Bütün sesler yani Pergruhi'nin, büyükannelerimizin ve annelerimizin sesleri bizim sesimize eşit mesafede öne çıkabilsin diye biz geride durmaya çalıştık. Özellikle Pergruhi'ye bu metni örmemizdeki rolü ve katkıları için teşekkür etmek istiyoruz. Kontrpuan analogisini bir adım ileri götürürsek, anlatıların tasarımı, bir sestem diğeriine geçişler,

hikâyelerdeki anlatıcı ve yorumlayıcının rollerinin kasten birbirine geçmesi hepsi nihai bir hayatta kalma anlatısının yankılarını paylaşmak için iç içe geçer.

Osmanlı Devleti'nin kitlesel ölümlerle Ermenilerin tarihsel vatanı Batı Ermenistan'dan sürgününe dayanan soykırım kampanyasını başlattığı 1915'te Pergruhi küçük bir kız çocuğuydu. Bugüne kadar Ermeni soykırımını Osmanlı mirasını doğrudan devralan modern Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınmamıştır ve inkâr edilmiştir. Pergruhi annesiyle birlikte kendi doğduğu şehirden sürülmüş ve diğer yüz binlerce Ermeniyle birlikte Suriye'nin kuzeyindeki Der Zor çöllerinden geçen ölüm yürüyüşüne zorlanmıştır. Hayatta kalmış, Irak'a varmış ve 1978 yılında çocukları ve torunlarıyla Kanada'da birleşinceye kadar burada yaşamıştır.

Pergruhi ile tanıştığımızda 95 yaşındaydı. Biz ise hayatta kalanların hikâyelerini gün yüzüne çıkarmak üzere bir projede çalışıyorduk. Pergruhi'nin Ermenice anlamı neşedir; hayatı boyunca bunca acı çekmiş bir insan için tuhaf bir isim. Bizi en çok etkileyen, bizimle birdenbire iletişim kurması ve hikâye anlatıcılığıyla bizi esir almasıydı. İstirap dolu deneyimlerine rağmen, bize karşı sevgi, sükûnet ve ilgi doluydu. Onunla tanışmak gerçek bir mutluluktur.

Onun hikâyesiyle, bizler de kendi annelerimizden miras aldığımız hayat hikâyeleri ve travma hatıraları arasında kişisel bir arayışa angaje olduk. İkimizin de büyükanneleri ve dedeleri soykırımı yaşamışlardı. Pergruhi'nin hikâyesini kaydettikçe, tercüme ettikçe ve düzenledikçe kendi büyükannelerimizin, büyük büyükannelerimizin ve büyük teyze ve halalarımızın hikâyelerini hatırlamaya ve yeniden anlatmaya başladık. Bizim için travma miras aldığımız soykırım hikâyelerinin hatıraları değildir. Kanada evimiz olmadan önce, Beyrut'ta on beş yıl iç savaşı yaşadık. Kısa süre sonra yazdığımız, uzun yıllar boyunca yazmaktan kaçtığımız kendi savaş ve şiddet hatıralarımızdı.

Lübnan iç savaşı biz tam on iki yaşına girdiğimiz sene, 1975'te patlak verdi. Çocukluğumuzdan beri aynı sokakta oturmuş ve aynı okula gitmiştik. Savaş bizim için lise, üniversite ve çalışma hayatına başladığımız yıllar demektir. Bizler Montreal'e taşındıktan kısa bir süre sonra da bitti. Burada da çok yakındık ancak savaş boyunca geçirdiğimiz korkunç günlerden ikimiz de bahsetmedik.

Pergruhi ile karşılaşmamız her şeyi su yüzüne çıkardı; annem, büyükannem ve dedemin yatmadan önce anlattıkları soykırım hikâyelerini ve kendi savaş deneyimlerimizi bu sefer Pergruhi'nin küçük bir kız çocuğuyken yaşadığı deneyimler vasıtasıyla tekrar değerlendirdik.

İlerleyen sayfalarda bu hikâyelerden bir kısmını okuyacaksınız. Bir kısmı yaşanmış, bir kısmı duyulmuş, bir kısmı kaydedilmiş. Ama hepsi gerçek. Hepsi büyüyüp kadın olmak ve

hikâyelerini anlatmak için yaşamış genç kızların deneyimlediği savaş ve soykırımın konuşulamayan dehşetini hafifletmeye çalışan, söze gelmiş kelimeler.

Bir Ermeni'nin Kaderi

Ses 1 - Pergruhi⁴

Benim adım Pergruhi. Annemin adı Hacı Maryam idi. Babamın adı Boğos. Soyadımızı bilmiyorum.

Sadece o yürüyüşü hatırlıyorum. Yürüdük, yürüdük ve yürüdük; bitip tükenmeyen günler ve geceler boyunca. Etrafımızda jandarmalar vardı, at sırtına tırmanmış. Ellerinde kamçı ve sopalardı vardı ve insanları dürtükleyip duruyorlardı. Ah o kamçılardan ve o askerlerden nasıl da korkuyordum. Annem beni koltuğunun altına sıkıştırmış, etrafta olan biteni görmeyeyim diye gözlerimi kapatıyordu. Etrafımızda başka çocuklar vardı, hepsi feryat figan ağlıyordu.

Köylüler bize ekmeğe getirirdi. Arpa ekmeği, mısır ekmeği. Annelere bir parça ekmeğe verirler ve karşılığında çocuklarını alırlardı. Çocuklar böyle satılırlardı, bir parça ekmeğe karşılığında.

Etrafımızda cesetler vardı boylu boyunca uzanmış. Cesetler her yerdedi ama biz yürümeye devam etmek zorundaydık, yiyecek yok, içecek yok, bazen bir parça arpa ekmeği. Bazı bedenler duvarlardan sallandırılmıştı. Küçük erkek çocuklarını yere yatırır öldürünceye kadar döverlerdi. Ama biz yürümeye devam etmek zorundaydık.

Sonunda Der Zor'a vardık⁵. Bir köprüyü geçtiğimizi ve bize "Der Zor'dasınız" dediklerini hatırlıyorum. Muazzam bir kalabalık vardı, bir sürü bir sürü insan. Kargaşada annemi kaybetmiştim. Annem ismimi haykırıyordu. Ağlıyordum, annemi arıyordum, etrafta koşturuyordum ve "Anne! Anne!" diye sesleniyordum, ta ki sonunda birbirimizi buluncaya kadar. İnsanlar Der Zor üzerine şarkılar yazmıştı:

Der Zor'dan geçtim

Kanlı sudan içtim

Der Zor hasta ve yaralı dolu

Aman zahmet edip gelme doktor

Zira yoktur çare

Sadece Tanrı var yüzümüzü döneceğimiz.

Sabah erken kalktım ve bohçama baktım,

Gözümde yaşlarla fırlatıp attım,

Anamı ve babamı çölde bıraktım,

İşte bu bir Ermeni'nin kaderi, işte bu Ermeni'nin kaderi...

To remember. From the Latin recordis: Passing back through the hearth

(Galeano, 1992, s. 11)

Külfetli Sessizlik

Ses 2 – Hermig

Büyük büyükbabam Sarkis Beyrut'ta çatışmaların yoğun olduğu bir gün sessiz sedasız vefat etti ve apar topar Ermeni mezarlığına defnedildi. Ölümünde bile dileği yerine gelmedi, sevdiği Nuritza ile buluşamadı, kemikleri onunkiyle istirahat edemedi.

Büyükbaba Sarkis şehre geldiğinde yüz yaşındaydı. Hiçbir zaman dişçiye gitmemişti ve bizimle yaşamaya başladığında ağzında iki tane sarı dişi kalmıştı. Elleriyle sardığı sigarasının dumanını içine çektiğinde yanakları tamamen içeri göçer, iki dişi dışarı çıkar ve çenesi mağara gibi ağzının hatlarını çizirdi.

Hikâyelerini dinlemek için dizlerine oturduğumda, giydiği devetüyünden uzun *abayanın*⁶ içine sokulurdum. Bakışları mekândan ziyade zamandaki bir noktada sabitlenirdi. Gözlerimin onunkilerle buluştuğu bu hayali nokta onun geçmişinde bizi sihirli bir şekilde birbirimize bağlardı. Nuritza'yı nasıl da sevmişti; Osmanlı ordusunda nasıl savaşmıştı, Türkleri nasıl da kandırmıştı, nasıl Nuritza'yı hâlâ seviyordu ve ne acıya ne de açlığa nasıl da hiçbir zaman boyun eğmemişlerdi.

“Heyhat şimdi!” diye bağıırdı, “ŞİMDİ!!! Beni bu beton kutuya soktular öleyim diye ve beni muhtemelen buraya gömecekler Benim köye geri dönmem gerek. Nuritza'nın yanı başına gömülmek istiyorum...”

Onları, yani annemle babamı kastediyordu. Kendi başına yaşamak için artık çok yaşlı olduğunu düşünüyorlardı. Sürgün sonrası tüm hayatını geçirdiği *köy* ise Lübnan'ın en güney ucundaydı.

Her gün, günbatımında ruhunun en derinlerinden iç çekerdi “*şıketsin mer sareri*,” dağlarımız gölgelendi”. *Mer lernerı, mer sareri*. “Dağ”ın kelime anlamı yeryüzünden bir yükseltidir; *mer lernerı, mer sareri* ise nostaljik bir hüzündür, Ermeniceden başka bir dile tercüme edilemez. Büyükbabam yaklaşık 80 yıl boyunca Lübnan'da yaşamış, yine de burası yurdu olamamıştı. Her günbatımında *yerğiri*⁷ “yurdumuz” için ağıt yakardı, Beyrut'taysa mahrumiyeti katlanırdı; günün batışını dağların değil, komşunun çatıya astığı çamaşırların ardından izlemek zorundaydı.

Ailem onu Beyrut'a getirdiğinde iç savaş çok şiddetliydi ve dedemin tek dileği hemen ölmektir. Sokakta çatışmalar kuvvetlendiği vakitler serseri bir kurşun onun acısına son verir umuduyla balkona çıkardı. “Tanrım, bir gencin canını bağışla, yerine benimkini al” der dururdu.

Tanrı'nın hesapları karıştırdığını, onu da ölümlerle birlikte saydığını, bu yüzden yaşama külfetini onun için kıymetli olan her şey yok olduktan sonra dahi hâlâ çekmeye devam ettiğini düşünürdü. Aslında Tanrı onu unuttuğu için affedilebilirdi, eğer uzun zaman önce çölde ölmüş olsaydı.⁸

Sarkis, anneannem Azaduhi'nin babasıydı. Babamın ailesi hep bizimle yaşamıştı. Onların da hikâyeleri vardı, zorluklara, jandarma dayaklarına, sürgün yollarında ölen çocuklara, açlığa, aşığılanmaya, sonu gelmez çöl yollarına dair. Bu hikâyeler ruhumu derinden yaralamıştı. Onları duymak istemiyordum. Babaannemin çöldeki uzun yürüyüşten bükülmüş, yukarı doğru kıvrılmış ayak parmaklarını bana gösterip ne anlama geldiğini asla unutmamam için beni tembihlemesinden usanmıştım. Halbuki “yeni”, daha doğrusu “yeni keşfettiğim” büyükbabamın hikâyelerini dinlemek ne kadar da farklıydı! Onun hikâyeleri boyun eğmekten ziyade cesaret, güç ve mücadeleye, başlarına gelen kadere hüznü bir teslim oluştan ziyade başkaldırıya dairdi. O yaşta bile tüm ilhamımı Nuritza'dan aldığını düşünürdüm. Onun ismini zikrettiğinde, onun hikâyelerini anlattığında kırış kırış gözleri on yedi yaşındaki bir yetimin gözleri gibi parlardı ve anlattığı hikâyeler bana hiç yetmezdi, *noren*⁹ hep *noren* der dururdum...

Sarkis ve Nuritza sürgün yürüyüşü sırasında tanışmış ve birbirlerine âşık olmuşlar. Sarkis Nuritza'nın karakteri ve cesaretine olduğu kadar güzelliğine de vurulmuş. Nuritza kadınlarla takılmazmış. Pantolon giyer, pipo içer ve erkeklerle siyaset konuşurmuş. Türk erkekleri bile ona saygı duyarlarmış. Güzelliği şaşkına çevirir, cesareti hayran bırakırmış.

“Atlıyı atından düşürebilirdi” diye övünürdü büyükbabam. Bu kadın, bu efsane, hayatımda tanıdığım diğer kadınlardan o kadar farklıydı ki kısa süre sonra benim kahramanım oldu, rüyalarımı süsledi ve büyüdüğümde olmak istediğim kadın hâline geldi.

Büyükbabam ona evlenme teklif ettiğinde, Nuritza onu terslemiş ve “Evleneceğiz de ne olacak? Sen de benim kadar aç ve yoksulsun ve muhtemelen ömrümüz kalmadı” demiş. Ama sonunda pes etmiş ve sürgün yolunun bir yerlerinde evlenmişler.

İlk çocukları, anneannem Azaduhi¹⁰, Lübnan'ın güneyindeki liman kenti Tire'ye mültecileri taşıyan bir gemide dünyaya gelmiş. Gemideki çocuksuz bir kadın ananemi çalıp saklamış. Ancak büyük büyükbabamın keskin araştırmacı yetenekleri ve bebeğin çok kritik bir anda ağlamasıyla büyükbabam bebeği bulmuş ve Nuritza'ya geri getirmiş. Bu olay, Azaduhi'nin talihsizliklerinin sadece başlangıcı olacaktı.

Tire'deki mülteci kampında bir süre yaşadıkdan sonra, Ermenilerin büyük çoğunluğu daha fazla iş imkânı olan ve insani yardımlara daha kolay ulaşılan Beyrut'a taşınmış.

Halbuki büyükbabam Sarkis tam ters yöne doğru gitmiş ve daha güneydeki, İsrail sınırındaki Ain-ebl köyüne yerleşmiş. Bu köye yerleşen başka Ermeni aileler de olmuş ancak zamanla

hepsi Ermeni mültecilerin yoğun olarak yaşadığı Beyrut'a taşınmış. Tüm akrabalar Sarkis'e Beyrut'a taşınmayı salık vermiş ancak Sarkis'i ikna edememişler. İşi ve saygın bir hayatı olduğu için oradan ayrılmamış. Sonunda köydeki tek Ermeni o kalmış ve *Sarkis el-Ermeni*, Ermeni Sarkis olarak bilinir olmuş.

Sarkis ve Nuritza Ain-ebl köyüne yerleştikleri zaman Azaduhi henüz bebekmiş. Anne ve babasının her zaman yabancı olacakları yeni bir köye, dilini öğrenmek zorunda oldukları yeni bir ülkenin kurallarına uyum sağlama mücadelelerine tanıklık ederek büyümüş.

Hikâyenin geri kalanını annemden dinledim. Büyükbabam Sarkis için tarih Ain-ebl'e ulaştıkları zaman biterdi. Hikâyeleri hep orada biterdi ve hızla başa sararak bugüne gelir, neden ölmek için köye dönmesi ve Nuritza'nın yanına gömülmesi gerektiğini anlatarak huysuzlanırdı. Aradaki bütün o yıllar içinse gözlerini odada asılı duran bir noktaya diker ve sessiz kalırdı. Bu sessizliği daha sonra annem hikâyeler ve insanlarla doldururdu; erkeklerin kaderleri ve kararlarının sınırlarına yazılmak üzere yerinden edilmiş hayatları olan kadınların sessizliği.

Azaduhi'den sonra, Nuritza peş peşe bir sürü çocuk doğurmuş ancak hepsi kısa sürede hastalanıp ölmüş. Büyükbabam Azaduhi neredeyse genç kız olduğunda, erkek kardeşi Antuan doğmuş. Zayıf ve hastalıklı bir çocukmuş. Kendinden önceki diğer bebekler gibi onun da ölmesi bekleniyormuş. Ancak yaşamış. Bu sefer hastalanıp kısa süre sonra ölen büyükbabam Nuritza olmuş. Azaduhi, abla olmadan önce anne olmuş. Yıllar geçtikçe Azaduhi serpilmiş, güzel bir genç kadın hâline gelmiş. Sarkis köydeki gençlerin ona başka türlü bakmaya başladıklarını fark etmiş. Evet, köyde kalmış olabilir ancak kızını bir *odar*¹¹ ile evlendirmesi elbette söz konusu olamazmış.

Kızına İstanbul'dan Ermeni bir ailenin oğlunu ayarlamış. Damat ve ailesi ziyarete gelmişler. Azaduhi geleneklere uygun olarak mutfaktan salona sadece kahveyi ikram etmek için gelmiş ve bu esnada görülüp münasip bulunmuş. Ancak bu kısacık karşılaşma yakın zaman sonra gerçekleşecek sürgününü hissetmesi için yetmiş.

Erkekler kahvelerini içip çeyizde anlaşmışlar. Saygın Ermeni aile evlilik için gerekli ayarlamaları yapmak üzere geri dönecekleri tarihi belirleyerek İstanbul'un yolunu tutmuşlar. Azaduhi'nin nişanlandığı ve yakında evleneceği dedikodusu köyde hemen yayılmış. Büyükbabam ayrıntıları sokakta oynadığı arkadaşlarından ve onların kendisine acıyarak bakan annelerinden öğrenmiş. "Zavallı Azaduhi, kardeşini bir daha asla göremeyecek."

Azaduhi'nin kalbini dehşet sarar. Babasının kararının sonuçlarının etkilerini henüz kavrayamaz. Babasına soramaz. Kardeşini bir daha asla görememek mi? Küçük erkek kardeşini? Kendisi anasız olduğu onca yıl boyunca analık yaptığı, büyüttüğü kardeşini. Onu bırakıp ölüme terk edemez.

Köydeki kadınlar hiç olmazsa Nuritza'nın hatırına bir şeyler yapmaları gerektiğini hissederek. Yetim oğluyla kızını nasıl olur da ayırabilirdi bu kalpsiz adam? Nasıl deli saçması bir anlayıştı ki bu kızını bir *odar* ile evlendirmektense oğlunun kaderini mühürleyecekti?

Bütün köy bu haberle çalkalanır. Kadınlar, çeşmeye gittiğinde ya da sokakta oynarken Azaduhi'ye bakan Marun adlı bir delikanlıyı fark ederler. Sarkis ile anlaşmak imkânsızdır. O yüzden mahalleli kadınlar bir tezgâh kurup sergilerler. Marun bir gece gelir ve Azaduhi'yi gizlice atıyla alır. Azaduhi de İstanbul'daki yazgısından kurtulur ve kardeşiyle köyde kalır.

Marun tereddüt etmeye başladığında köy yolunu daha yarılamamışlardır bile. Nasıl olurdu da Sarkis'in kızını kaçırdı? O ki, *Sarkis el-Ermeni*, Türk ordusunda savaşmış, hiç kimseden ve hiçbir şeyden korkmayan adam. Gün ağarmaya yakın geri döner ve korkudan titreyerek kapıyı çalar. Sarkis'e tüm hikâyeyi anlatır. Der ki "Dinle, kızına elimi sürmedim, az önce bu kapıdan çıktığı hâliyle geri getirdim." Sarkis öfkeyle "Kapımın eşiğinin dışına adımını attı bir kere! Artık benim bir kızım yok!" Marun'a bir tokat atar ve Marun verandada birkaç metre öteye fırlar. "İkiniz de karşımdan yıkılın. Eğer sağ kalmak istiyorsanız bir daha gözüme gözükmeyin."

Anneannem babasının evini başı önünde, bu tanımadığı, o zamana kadar anca birkaç kelime konuştuğu yabancıyla kaderine boyun eğmiş bir şekilde terk eder. O tokat ve aşağılanma ise her zaman ikisinin arasında durur ve ilişkilerini her zaman etkiler.

Bir iki sokak aşağıda otururlar ancak Sarkis onu reddeder, ne konuşur ne de 23 yıl boyunca evine girmesine izin verir. *Onun* aşağılanmasının da cezasını çeker. Kızını, erkek erkeğe, İstanbullu aileye vermiştir ancak kızı onun yüzünü kara çıkarmış, müstakbel kayınlarına kızının köyden bir adamla kaçtığını söylemek zorunda bırakmıştır.

Azaduhi duvarların arkasına saklanarak Antoine'ın oynamasını seyreder. Yanına gitmesi ve onunla konuşması yasaktır. Bahçesinde birkaç tavuğu vardır Azaduhi'nin. En taze yumurtaları kendi çocuklarına değil, kardeşine ayırır ve komşularla gizlice gönderir. Duvarların arkasına saklanır ve baba ocağını seyreder. Yasaklı ve sürgün. Kocasının evine döner, hâlâ ona yabancı olan yere ve yabancı bir adama.

Marun'a on iki çocuk verir. Her biri evlenip evi terk ettikten, kocası öldükten sonra beyni yavaş yavaş sevimsiz geçmişi silmeye başlar.

Pergruhi ile karşılaşmamızdan sonra, yaşadığım duygu patlaması durulunca aklıma bir düşünce takıldı. Büyükanne Nuritza'nın soyadı neydi? Onun belirleyeni, babamızdan miras aldığımız veya kocamızdan aldığımız ama kızlarımıza yadigâr bırakmadığımız o etiket.

Los Angeles'ta yaşayan annemi aradım. "Büyükanne Nuritza'nın soyadı neydi?" Kısa, şaşkın bir sessizlik oldu. Neden bu soru? Neden şimdi? Sonra annem kendini toparladı. "Büyükbaba Sarkis ile sürgün sırasında evlenmiş. Eski ülkesinde evlenmiş ve dul kalmış, yani

muhtemelen ilk kocasının soyadını taşıyordu. Belki de babasının soyadını? Gerçekten bilmiyorum. Belki büyükanne Azad'ın hatırlar. Sanıyorum halen zihninin açık olduğu bazı anlar var.”

Annem, büyükanne Azad'ın hafızasının farklı alanlarına yavaş yavaş ilerleyen dejeneratif beyin rahatsızlığına gönderme yapıyordu.

Beyrut'taki ablamı aradım. “Büyükanne Nuritza'nın soyadını öğrenmeliyim, Azad *medzmama*¹² ara ya da onu ziyaret et, bakalım hatırlıyor mu?” Ablamdan çok fazla şey istediğimi biliyordum. Azad *medzmama* hâlâ Lübnan'ın güneyindeki Ain-ebl'de yaşıyordu. İletişim kolay değildi.

Ablam tereddüt etti ama sesimdeki aciliyeti hissedip isteğimi hemen geri çevirmedi, deneyeceğine söz verdi. Bir hafta sonra beni aradı. Köydeki teyze ve dayılara ulaşmıştı. Ama Azad *medzmamanın* zihninin berraklığı kalmamıştı. Başka bir sağlık sorunu yoktu ama beyni artık çalışmıyordu. Kimseyi tanımıyordu. Hiçbir şey hatırlamıyordu.

Yaşlandığımız ve hatıralarla baş başa kaldığımız zaman, geçmişin hayaletleri peşimizi bırakmadığında ve katlanması zor olduğunda belki de beyin kendisini kapatıyordur.

“Sonuçta evlatlarım hatıralarımın yükünü kaldırabilir. Ben onun zincirlerinden azade olmak isterdim. Bomboş bir hafızayla ölmek isterdim, o gemideki kötü kadının beni annemin bağrından çaldığı ve babamın beni geri aldığı zamanki o masumiyet evresinde.”

Merak ediyorum acaba *medzmama* böyle mi hissediyor? Bilmeme imkân yok ama keşke onun sessizliğinin yükünü biraz olsun hafifletebilseydim. *Onun* yükünü bir şekilde hafifletmek isterdim ama yine de bilinçli olarak her gün tekrar ve tekrar kendi kızlarımı Nuritza'nın hatırasıyla yüklüyorum; Azad *medzmamanın*, çölde telef olan herkesin sayısız hatıralarının yükünü sırtlarına bindiriyorum.

Umuyorum ve istiyorum ki onlara affetme ve yüklerini gömme fırsatı verilir.

Henüz on ikisinde değil ve altıncı sınıfta

Ses 2 - Hermig

Büyükanne ve büyükbabalarımızın hikâyelerinin sınırsızlığını ve tüm etkisini henüz algılamıştık ki bizim savaşımız başladı. Henüz on ikisinde değildik ve çocukluğun tatlı alacakaranlık evresinde, gerçeklerin ve fantezilerin belli belirsiz birbirine geçtiği o sınırdaki uzamda sürgün hikâyelerinin, büyükanne'nin ayak başparmağının, büyükbabamın başkaldırısının, Nuritza'nın efsanevi havasının, yıldız öğrenci olmasına rağmen altıncı sınıftan sonra babamın okulu bırakmak zorunda kalmasının ve çalışıp ailesine bakarak mülteci kampından çıkarmasının... Henüz on ikisindeydik, hormonlarımız harekete geçmiş ve ilk defa sevdalanmıştık. Altıncı sınıf ve genç bir insanın hayatındaki en önemli an, ilkokul

mezuniyeti, kutlamalar, liseye gitme beklentisi ve çocukluktan çıkıp yetişkinlerin dünyasına kabul edilme ve böylece sadece ablalarımızın gitmeye izni olan partilere gidebilme, hatta belki ispanyolpaça pantolon giyebilme...

Ancak on ikisindeydik bizim savaşımız başladığında.

İlk olay 1975 yılının Nisan ayında meydana geldi. Sivilleri taşıyan bir otobüse ateş açılmıştı¹³. Yetişkinlerin karmakarışık konuşmalarının anlamını çözmeye çalışırken kaybolmuştuk. Kimileri bunun “münferit bir vaka” olduğunu iddia ediyor, kimileriye uğursuzca bunun sadece bir başlangıç olduğunu, daha çok kan döküleceğini söylüyordu. Nasıl ve ne kadar süreceğini tahmin edemiyorlardı ama bunun sadece bir başlangıç olduğunu biliyorlardı. İyimserlerin haklı olmasını çaresizce arzuluyorduk dersem yalan söylemiş olurum. Elbette sene sonu kutlamasını istiyorduk, ancak ilk olaydan sonra okullar bir hafta tatil olmuştu; bu yüzden bu “olaylar” (o zamanlar kimse savaş olarak adlandırmıyordu) bizde hınzır bir heyecan da yaratmıştı. Okulların kapanmasına yetecek kadar ciddi ancak kimseyi öldürecek ya da savaş başlatacak kadar da tehlikeli olaylar olmadığı peri masalına kendimizi inandırmıştık.

O zamanlar bunun on beş yıl sürecek uzun bir iç savaşın ve sadece ilk gençliğimizi değil lise, üniversite ve işe ilk girdiğimiz yılları kapsayacağını, bunun büyüklerimizin kendi zamanında çölde katettikleri uzun yürüyüş gibi olacağını (yoğunluk ve deneyim olarak farklı olsa da yine de kan ve ateşle edilmiş bir vaftiz olacağını) bilmiyorduk. Biz de, onlar gibi, kanlı iç savaş boyunca, arabalara kurulan sayısız bubi tuzağı, gece bombardımanları, keskin nişancı atışları, Güney Lübnan’ın işgali ve havaya uçan Amerikan donanmaları boyunca sevecek ve çalışacak ve evlenecektik.

Otobüs olayı sadece haberlerde duyduğumuz bir haberdirdi, ancak kısa sürede çatışmalar bütün Beyrut’a yayıldı. Genellikle makineli tüfek ateşiyle başladılar. Sonra insanlara sokakları boşaltmaları, evlerinde kalmaları ve erzak depolamaları için bağırarak milislerin seslerini duyardık. Anneler ilk olarak herkesin eve sağ salim döndüğünden emin olma telaşına kapılırlar, sonra tüm kepenkleri kapatır ve balkonların yakınına gitmememizi tembihlerlerdi. On bir yaşındaki bir kız elbette ebeveynlerinin sözüne itaat etmezdi ve bu uyarı benim için kepenklerin aralıklarından sokaklarda ne olup bittiğini izlemem için verilen kesin bir emir gibiydi.

Ve öyle de yaptım.

Bir adam bir kamyonetin arkasına ayağından bağlanmış, sokaklarda sürükleniyordu. Mıncır onu paramparça ediyordu ve her yeri kanla kaplanmıştı. Anlık bir bakıştı ama beni büyükannem ve büyükbabamın ölüm ve açlık hikâyelerinin “hikâye” olmaktan çıkıp gerçek hâline geldiği yeni bir dünyaya âdeta bir mancınkla fırlatmıştı. Bir hafta okulu kırdığım için

yaşadığım mutluluktan ötürü kendime kızdım, ah, çok derinden ve pişmanlıkla, on bir yaşındaki bir çocuk ne kadar yapabilirse. Ah Tanrım, cumartesi ve pazar günleri de okula gideceğim, gece geç saatlere kadar ders çalışacağım, lütfen olmasın bunlar. Derinlerimde, biliyordum tüm yakarışlarımın sonuçsuz kalacağını ve bizimkinin ispanyolpaça pantolon ve partilerle geçen bir gençlik olmayacağını...

Başka bir olay ergenliğe girme törenimi taçlandıracaktı.

Çatışmalar başladıktan kısa bir süre sonra hükümet çöktü ve bölgesel milisler kontrolü ele geçirdi. Savaştan önce çöplerimizin nasıl toplandığına dair herhangi bir anım yoktu. Çöplere dair ilk çocukluk anım, sokak köşesinde birikmeleri ve sonra yakılmalarıydı, sanki onları toplamaktan sorumlu herhangi bir yetkili makam artık yokmuşçasına. Elbette milislerin yapacak daha önemli işleri vardı. Dumanın havaya yayılan o tatlı korkunç kokusu tahammül edilemezdi ancak savaşta “normalleşen” bütün felaketler gibi, bu koku da zamanla gündelik hayatımızın parçası hâline geldi, tıpkı milislerin kamyonlarından çıkan benzin kokusu ve barut kokusu gibi.

Ancak bir gün, koku farklıydı. Nerdeyse mide bulandırıcıydı. Benim küçük beynim ilk derin ve felsefi düşüncesine daldı. Neden yanan çöp her zamankinden farklı kokuyordu? Bu, insanların yediklerinden ötürü müydü? Kullandıkları plastik torbalardan mıydı? Sorun bende miydi? Annemle beraber çöp yığınının kendi payımıza düşen kısmını atmaya çıktık. Annem elimden tutuyordu ve hızlı ama aceleci olmayan adımlarla yürüyorduk. Otomatik tüfeklerin sesi geliyordu uzak bir mesafeden, en iyisi olabildiğince çabuk eve dönmekti.

Annem elimden sertçe çekti ve başımı öbür yöne çevirdi. Ancak çok geçti. Pörsümüş, küçülmüş ve bir insandan geriye kalan kömürleşmiş siyah bedeni ve kemikleri çoktan görmüştüm. 1975 yazıydı. On ikinci yaş günüm o yılın mayısında gelip geçmişti. Çok sıcak bir yazdı, eylül ne havayı ne de çatışmanın sıcaklığını serinletmişti ve okullar bütün bir yıl kapalı kaldı.

On iyi yaşına girmiştik ve artık herkes buna savaş diyordu.

Geçmiş, kendi geçmişimiz hakkında hikâyeler anlatmak benliğimizi oluşturmanın kilit bir ânidir. Hafıza, hammaddeleri sağladığı gibi, bu tarz kimlik anlatıları söylenen kadar – unutmuş ya da bastırılmış olsun- anlatının dışında kalanlar tarafından da şekillendirilir. Sırlar hafıza-hikâyelerimizin peşinden gider, onlara kalıp ve şekil verirler. (Kuhn, 1995, s. 2)

On iki yaşına bastığım yıl

Ses 3– Hourig

Hermig ve ben Beyrut'ta aynı sokakta birlikte büyüdük, iç savaşın kaosunun içinde, çiçek açan dostluğumuz akıl sağlığımıza bizi bağlayan cankurtaran halatımız, bizi yutan karmaşaya karşı koyuşumuzdu.

1975 yılıydı. 14 Nisan.¹⁴ On iki yaşıma girmeden üç gün önce. Güzel bir bahar günü. Sabah ritüelimiz, bütün ev ahalisi uyandığında, babamın kendisi ve annem için demlediği kahvenin kokusuyla başlardı. Sonra babam gün ışığını ve uyanan sokağın seslerini içeri davet etmek için verandanın yeşil panjurlarını açardı. O sabah sokakta ürkütücü bir sessizlik vardı ve babam tuhaf davranıyordu. Kahvesini koymak için mutfakta olması gerekirken, yeşil panjurların arasından dışarı baktığını gördüm. Annem hemen yanında duruyordu. Fısıldaşarak konuşuyorlardı. “Bugün okul yok, doğru yatağa” oldu benim ve ağabeyimin şaşkın bakışlarına verdikleri cevap. “Güvenli değil. Bir olay oldu.” Panjurların neden kapalı kalması gerektiğini anlayamamıştım. Gün ışığının neden eve alınmadığını anlayamamıştım. On iki yaşıma basmadan üç gün önceydi.

İlerleyen günler ve haftalarda gelişen olaylar, algılama becerilerimi bir gecede bileyecek dersler olduğunu heyhat kanıtladılar.

On iki yaşıma girdiğim yaz ilk âdetimi gördüm. Kadınlığın eşliğinden geçtiğim gün zihnime kalbimde hissettiğim acıyı kan akıttığım an olarak kazındı.

On iki yaşıma girdiğim yaz çok sıcak geçti. Komşu bir binanın garajına bakan yatak odası pencerem geceleri hafif bir esinti getirir umuduyla açık kalırdı. Yatak odamı istila edense ancak gündüz garajın karanlık uçurumuna sürüklendiğini gördüğüm gözleri bağlı genç erkeklerin haykırışları ve çığlıklarıydı.

On iki yaşıma bastığım yıl Hermig ile her gün buluşur, okuduğumuz kitaplardan, âşık olduğumuz çocuklardan, yollar tekrar güvenli olursa gideceğimiz okuldan ve bizden çalınan çocukluktan konuşurduk.

Kopukluklar

Ses 3 – Hourig

Travma hakkında konuşmak ve yazmak oldukça zordur, hele ki kendi travmanızsa. Bu sayfalarda gelişen hikâyelerin bir kısmı başka bir nesil, başka bir zaman, başka bir boyuta ait. Ancak zamanın sunduğu mesafe bizim peşimizden gelmelerine engel değil. Hayalet hikâyelerinin kurgusu nasıldır? Hayaletler yaşayanları ziyaret eder, ta ki adalet yerini buluncaya dek. Bu büyükanne ve büyükbabalarımın, kendi ebeveynlerimin, benim ve peşimizden gelenlerin hikâyesidir. Birkaç yıl önce bunu yazmaktan kaçınmak için çok çaba sarf ettim. Bu süreçte anladım ki büyükanne ve büyükbabalarımın neslinin sayısız hikâyeleriyle uzlaşabilmemin tek yolu acının akıp gitmesine izin vermektir. Doksan yıl önce bir buçuk milyon Ermeni Der Zor çölünde çürümeye terk edildi. Bu olaylardan altı yıl önce

otuz bini tek bir şehirde katledildi. Bundan on dört yıl önce üç yüz bini katledildi. Daha da geriye gitmeme gerek var mı? Sözlüğümde “cinayet” kelimesi için kullanabileceğim eşanlamlı bir kelime kalmadı. Doksan yıl, doksan altı yıl, yüz on yıl, ne fark eder? Hâlâ bu yükü taşıyoruz.

Paramparça hissediyorum. Pasifizme olan inancımın büyükannem ve büyükbabamın (ve onlar aracılığıyla halkımın) çektiği ıstırapı nasıl uzlaştırabilirim? Annemle babamın bilgeliğini sorguluyorum. Neden sevginin, kardeşliğin ve özgürlüğün esaslarını çocuklarına aşlamışlar ki? Şiddete takıntılı bir topluma uyum sağlayamayacağımızı bilmiyorlar mıydı? Gençlik yıllarım savaşla tarumar olmuş Beyrut'ta geçti. Babamın öğrettiği ve kutsadığı hümanizm yavaşça, acıtarak, hayata tutunuşumu ve akıl sağlığımı sakatlayarak paramparça oldu. Birkaç saat ve gün içinde büyüyüverdim. Saçma savaşın delice öfkesinin çaresizliğimi nasıl tanımladığımı hissettim ve bununla başa çıkamadım. Bütün bu savaşın tarafgir saçmalığı içimdeki barış takıntısını sağlamlaştırdı. Barış, barışçıl, pasifizm. Sanırım pasifizme içsel yönelişim o zamanki hayatımda barışçıl her şeyin yokluğundan aldı kaynağını. Şiddetsizliği daha fazla savundukça içimde büyüyen acı ve onun artçı etkileri hakkında daha da sessizleştim. Şimdiye kadar.

Büyükanne ve büyükbabamın kuşağından benim kuşağıma uzanan inkâr edilemeyecek kadar çok benzerlik var. Acı, travma, kopukluk, etrafımızdaki her şeyin parçalanması sadece birkaç ortak nokta. Bombaların gelişigüzel üzerimize yağdığı zamanlarda, bütün aile büyükbabamın görece güvenli koridoruna apar topar koştuğunda ve annemin veya babamın kolunun altında sığınak aramaya çalıştığımda, çoğu kez yaşamakta olduğum deliliğin büyükannem ve büyükbabamın uzun yıllar önce, benim varlığımın fikri ortaya çıkmadan önce yaşadıklarına ne kadar da benzediğini merak ederdim. Sıcaklık, sevgi, aile, yuva olarak bildikleri her şeyden zorla mahrum kaldıklarında onlu yaşlarına bile gelmemişlerdi. Şimdi çember tamamlanmıştı. Onlar kayıp vatanın yetimleriydiler. Bizler, onların torunları, yetimliğin mirasını taşıyorduk. Her bir bomba yakınımda patladığında, izleyicilerin alkışları arasında geçen, arkasına ceset bağlanmış kamyoneti her görüşümde yaşadığım dehşeti başka türlü nasıl anlatabilirim...

Peşi sıra gelen nesillerimizin yaşadığı dehşetin türü farklı olsa da sebep olduğu acılarda benzer bir damar olmalıdır. En kötü olanıysa tanınma ve ceza meselesidir. Hayat hikâyelerinin geçerliliğinin sürekli inkâr edilişi karşısında yaşadıkları acılarla nasıl baş edebildiler? Nasıl olur da hükümetler büyükanne ve büyükbabamın kurtulduğu soykırımın “sözde katliam” ya da sadece “trajik bir olay” olduğunu iddia etmeye devam edebilirler? Nasıl oldu da ben “normal” bir hayat sürebildim bana öğretilen bütün bu fikirlerin günlük kıymına rağmen? Bizim hayatta kalışımızın derin, çok derin kökleri var. Diriliş cennetin lütfu değil, dayatılmış bir hayatta kalma mekanizması. Bu, sayısız

öğretmenin nesiller boyunca Ermenilere öğrettiği şeydir. “İntikamınızı yaşayarak alacaksınız/İnatla bin misli yaşayarak” diye yazmıştır bir şair.¹⁵ Ben de yaşadım.

Büyükanne ve büyükbabalarımın hikâyeleriyle büyüdüm. Sürgün, katliam, acı. Çocukluklarından, hatıralarından, hayatlarından kopartılmışlardı. Çölün çorak kumlarına savrulmuşlardı. Hikâyeleri çöl güneşinde kavrulmuştu. Ne zaman ki büyükbabam hikâyesini anlatsa, herkes tam olarak nerede durup soluklanacağını, ne zaman kelimelerin arasında tökezleyip gözlerindeki yaşları yutacağını bilirdi. Büyükannemi hikâyesini anlatması için her zorlayışımızda, hiçbir şey hatırlamadığı bahanesiyle reddedeceğini bilirdik. Bu hikâyeler bende yaşıyor. Benim aracılığımınla ya yeni bir ete ve kemiğe bürünecekler ya da sonsuza kadar kaybolacaklar. Taşınması çok ağır bir yük. Ancak geçmişe yolculuk kaçınılmaz. Andra Makler “geçmiş anlatmak ona sahip çıkmaktır, kendimizi diğerlerine ilişkin değerlendirmektir” diye yazar (1991, s. 46). Geçmişimiz bizi geleceğimize bağlar. Ancak o zaman bütün olabiliriz.

Geçtiğimiz yıllarda, gençliğimin acı dolu hatıralarıyla hesaplaşma çabamda, cevapları hayatta kalan neslin yürek parçalayan hikâyelerinde aradım. Onların zorlu anlatıları ilham kaynağı oldu. Onları daha çok dinledikçe, kendi hayat hikâyemi oluşturan gizli düğümleri açabilmeyi başardım.

Hatırayı yaratmak – Anuş’un hikâyesi

Ses 3 – Hourig

24 Nisan¹⁶ 2003. Büyükannem ve büyükbabamın hikâyelerinin olduğu son kaydı dinlemeye karar veriyorum. Biraz çelişkideyim. Onların seslerini dinlemenin, özellikle de onlar artık aramızda değilken, çok hakiki geleceğini; geçmişleri (bir geçmiş ki yaşamlarından acı bir şekilde kazanmış, buna rağmen *kendilerinin* ve benim bugünümün bir parçası yapmakta ısrar ettikleri) hakkında hikâye anlatışlarını duymanın zor olacağını biliyorum. Bedensiz bir sesin tetikleyebileceği yoğunluk, cisimleştirdiği hatıralar zihin dünyama yerleşirler ve her gün yaşadığım dünyadan daha hakiki hâle gelirler. Yine de kaseti teybe koyuyorum ve düğmeye basıyorum. Kaset döndükçe acıyla izliyorum. Kendi sesimi duyuyorum. Yıl 1992. Ona tam adını sorduğumda, büyükbabamın sesinde bir sorgulama var. Bunun formalite icabı olduğunu ve aile arşivi için olduğunu söylüyorum. Büyükannemin boğazını temizleme sesi duyuluyor arka planda. Büyükbabam oyunuma katılıyor ve bir oyuncu edasıyla tüm adını söylüyor. Birkaç dakika sonra aynı soruyu büyükanneye soruyorum. “Niye soruyorsun? Bilmiyor musun?” diyor son derece şaşırılmış içten bir ses tonuyla. Kahkaha atıyorum. Her zamanki *medzmama* diye düşünüyorum. Sonraki birkaç dakika boyunca kendi ebeveynlerinin, nenelerinin, dedelerinin, teyze, hala, amca ve dayılarının, kardeşlerinin isimlerini sıralıyorlar. Büyükannemle büyükbabam ikinci derece kuzenler ve kapalı bir aile yapısına sahipler. Kaseti dinlerken notlarımı karıştırıyorum ve isimleri bir kâğıda karalıyorum. Aniden bir şey fark ediyorum. Kaseti durduruyorum. Yazdığım isimleri

sayıyorum –Varteni, Hampartzum, Harutyun, Marinos, Pilig, Hovhannes, Hagop, Khaçig, Arsenuhi. Hepsi ölüme giden yürüyüşte ya da peşi sıra can vermişler, ancak büyükannem ve büyükbabam ve onların hayatta kalan kardeşleri kendi çocuklarına onların adlarını vererek hatıralarını yaşatmışlar. Hepsi, Anuş¹⁷ hariç. Onun adı tekrardan verilmemiş. Aile hatıratının saklı örtülerine sarılmış onun adı.

Anuş büyükbabamın kızkardeşi(dir)ydi. Onun hikâyesini ilk kez onlu yaşlarımda annemden dinlemiştim. Hatta hatırlarım, *medzhayrig*den¹⁸, yani büyükbabamdan, onun gerçek hikâyesini anlatmasını ilk isteyen ben olmuştum. Bir sürü eski fotoğrafın olduğu bir ailede onun hiçbir fotoğrafına rastlamamak beni şaşırtmıştı. Onun büyükbabamın acılı hatıralarında bir zamanlar var olduğunu, annemin hatıralarında ise belli belirsiz bir yüz olarak yaşamaya devam ettiğini anlamıştım.

Her şey 1915'te başladı. *Medzhayrig*in bize anlattığı bütün hikâyelerde o vakte kadar İstanbul'a yakın mesafedeki doğduğu köy Khasgal'da¹⁹ kaygısız bir çocukluk geçirmiş. Sonra bir gün sürgün kararı gelmiş. Henüz on iki yaşındaymış. Ailesinin aile evraklarını ve kapılarının anahtarını en yakın Türk komşularına bıraktıklarını hatırlıyordu. Aile gibiydik, derdi. Kendi büyükannesi onların annesi gibiymiş. Pek çok ayrılığın ve bitmez gözyaşının ilki buymuş. İşte kendi ailesinin sonunun başlangıcı –büyükannesi Varteni, babası Hovhannes, annesi Marinos, ağabeyi Mihran, ablası Srpuhi, kız kardeşi Anuş ve erkek kardeşi Hampartsoum.

Hikâyede kaçınılmaz boşluklar vardı. Ülkeyi boydan boya katettikleri bu zorunlu ölüm yürüyüşü, Der Zor²⁰ cehennemini geçip sonunda Kerkük'teki²¹ kervansaraya ulaşmaları kaç gün ya da ay sürdü hiçbir zaman bilemeyeceğim. O zaman on iki yaşında olan büyükbabamın hayatta kalmak için nasıl bir cesaret gösterdiğini de bilemeyeceğim. Ancak şunu biliyorum ki ne zaman bir haritada bir parmağımı İstanbul'un, diğerini Kerkük'ün üzerine koyup aradaki mesafeyi ölçmeye kalkışsam, ürperiyorum. O, iki parmağım arasında çizdiğim görünmez çizgi üzerinde, biliyorum ki annesini, erkek kardeşini, büyükannesini ve babasını kaybetti. Kerkük'teki o kervansarayda, babasının son düşüncesi küçük kızı Anuş'u onu bekleyen kaderden her şeye rağmen kurtarmaktı. Gün içinde kervansaraya gelip satılık çocuk olup olmadığını soran Bedevileri görmüştü.²² Anuş'un yaşaması gerektiğine karar verdi. Henüz on yaşında değildi. Her ne kadar çelimsiz ve ufak tefek olsa da, güzel ve gencecikti. Babasına onları bırakmaması için yalvarırken yaşlar o narin yüzünden süzülüyordu. Parçalanmış ailesinden geriye kalanlar olmadan yaşamının bir anlamı yoktu. Hikâyeyi tekrar anlatırken, büyükbabamın sesi titriyor. Anuş ertesi sabah “satılır”, babası bu acıya dayanamayıp can verir. Gerisi büyükbabamın yetimhane hikâyesidir. Sekiz kişilik bir aileden sadece üç kişi bu vahşetten sağ çıkar.

Yıllar geçer. On iki yaşındaki yetim, genç bir adam olur. Kendisi gibi hayatta kalan ikinci dereceden kuzenini bulur ve onunla evlenir. O, Yunanistan kıyılarına ulaşmıştır. Birlikte Musul'a²³ yerleşirler ve beş çocukları olur. Sonra ailesini Beyrut'a²⁴ taşımaya karar verir. Yıl 1952'dir.

İşlerini yoluna koymak için birkaç ay sonra geri döndüğünde, komşuları yabancı bir Arap kadının büyükbabamların oturduğu eve gelip gittiğini söylerler. Birkaç gün sonra kadın komşulara beş çocuklu ailenin nereye gittiğini sorar. Gözleri buğulu, dudakları titrektir. Neden sorar bu soruları? "Beyrut'a taşındılar" der komşulardan biri. Arap kadın inler, yere kapaklanır. Mahallenin kadınları etrafına toplanır. "Kaybettim onları! Yine kaybettim!" diye mırıldanır. Komşu kadınların meraklı bakışlarına cevap verir kadın, tüm hikâyeyi anlatır. Büyükbabamın kolay inanan bir mizacı yoktur. 1915'te, çöl kumlarında, mucizelere inanmayı bırakmıştır. Ancak işte 37 sene sonra bir mucizeyle yüz yüze gelmiştir.

Hiçbir zaman bilemeyeceğim 37 sene boyunca görmediği kız kardeşini bulan bir insanın nasıl hissettiğini. 37 sene sonra bulduğu ağabeyine ne söyler insan, hiçbir zaman bilmeyeceğim. Yine de kaybın hatıralarını defetmek için gözlerin nasıl okşadığını ve ellerin nasıl kavuştuğunu bilmek isterdim.

Onları bulmaya çalışmış. Hiçbir zaman unutmamış. Ailesi ve kendi çocukları olmuş. Oğulları çoktan evlenmiş. Hiç anlamamışlar kimi aradığını. Elbette bahsettiği ailesi, babası, kardeşleri çoktan ölmüşlerdi. Ölmeye mahkûmdular, kendi tabiriyle. O hâlde niçin şimdi bu delice arayış? Ne akla hizmet olmayan bir ailenin peşine düşüş? Zamanla sorgulamaları derin bir yılgınlığa ve yenilmişlik duygusuna dönüşür. İkna çabaları yerini üstü kapalı tehditlere bırakır. Ancak peşlerini hiç bırakmaz. Özellikle de kardeşinin ailesinin izine Musul'da rastladıktan sonra. Pek çok kere o sokağın köşesinde durmuş, beş çocuklu aileyi gizlice gözetlemiş, çocukları (kendi kanından ve canından olan yeğenlerini) bahçede neşe içinde oynarken izlemiş. Daha fazla yaklaştırmaya hiç cesaret etmemiş, ailesinin üstü kapalı tehditlerinin gerçeğe dönmesinden korkmuş. Ailesini ikinci bir defa daha kaybetme duygusu diğer her şeyi anlamsız kılmış.

Anuş'un nasıl hissetmiş olabileceğini hayal etmeye çalışıyorum, ama beceremiyorum. Merak ediyorum, nasıl olur da hayatı katman katman parçalanmış bir kadın yaşama, doğurma, besleme ve umut etme gücünü kendinde bulur.

Kesinlikle, ağabeyinin ailesiyle tekrardan birleşmesi Anuş'un hayatında bir başka yara açmıştır, bu sefer de kendi kocası ve oğullarıyla. Bu iki dünyayı bir araya getirememiş ve ağabeyi ile kalmak gibi zor bir karar almış. Onunla birkaç gün sonra gizlice buluşup kaçma kararı almış, bu esnada da büyükbabam evrak işlerini halletmeye koyulmuş. Ancak buluşma vakti geldiğinde, Anoush gelmemiş. Peşi sıra gelen kahredici aylar boyunca büyükbabam boş

yere izini sürmeye çalışmış. Bütün nüfuzlu dostlarını araya sokmuş, aramış taramış ama nafiye. Hikâyenin gerisi aile anlatılarında sessizlikle örtülü.

Yıllar boyunca, kendi hayatta kalma hikâyelerini sayısız anlatışında, *medzhayrig* hikâyenin bu kısmında inatçı sessizliğini korudu. Ömrünün son günlerinde bile, küçük erkek kardeşinin öldürülüşünü anlatırken gözleri yaşlarla dolardı ancak Anuş'tan bahsetmezdi. Hep merak ettim, acaba diğer aile fertlerini kaybedişi ölümle gerçekleşmişken Anuş'u kaybedişi belirsiz miydi? Kendi adıma, Anuş'un yüzünü annemin hafızasındaki köşe başından kendilerini gözleyen örtülü tuhaf kadının soluk anısıyla yeniden inşa etmeye/hayal etmeye çalışıyorum. Bazen onu sadece bir yüz, bedensiz bir yüz olarak düşünüyorum. Puslu bir arka planda görünüyor. Hayalimde bile ona bir beden bulamadığımı düşünmek beni irkiltiyor. Bu, onun hikâyesi hakkında ve aile hatıratımızdaki yeri hakkında ne söylüyor? Kendi kendime soruyorum, nasıl olur da hiç görmediğim birisini hatırlayabilirim? Onun üç katmanlı kaybının yasını nasıl tutabilirim? Yine de Anuş'u tanıdığımı hissediyorum, onun acısını hissettiğimi, kayıplarını yaşadığımı, onun yokluğunu yaşadığımı. Onun anlatısını çizme çabam onun sesine nihayet bir vücut verme hürmetimdir. Hafızanın ahireti bu değil midir?

Nasıl Unuturum?

Ses 1 – Pergruhi

Yarımcı'ya²⁵ gittiğimizde, ahırda uyumamıza izin verdiler. Hayvanlar bütün gün otlandıktan sonra barakaya döneceklerdi ve orada, neredeyse bir çukur büyüklüğündeki yerde, uyumamıza izin vardı. Ancak sıcak, bitler ve pireler dayanılmazdı.

Annem sürekli tekrar edip dururdu: “Dinle beni evladım, senin adın Pergruhi, benim adım Hacı Maryam ve babanın adı Boğos. Sakın unutmayasın.”

Gündüz Türkmen²⁶ çocuklarla bahçede oyun oynardım. Bir gün oynarken annemin yerde yattığını gördüm. Yanına yaklaştım ve gözlerinin açık olduğunu gördüm. Ona bir şeyler söyledim ama o cevap vermedi. Ben de oyuna geri döndüm. Çocuktum, anca altı yaşında vardım. Tüm gün oyun oynar ve gece gidip yanında uyurdum.

Üç gün boyunca ölü annemin koynunda uyudum. Üçüncü günün sonunda kuzenimin ev sahibi olan yaşlı kadın kuzenime “Git ona annesinin öldüğünü söyle” dedi. O da gelip bana söyledi.

Dört Türkmen kenevirden bir çuval getirdi, açtı, annemin bedenini çuvalın içine koydu ve çuvalı alıp götürdüler. Ağlayarak peşlerinden koştum. Onu kıra taşıyıp oraya gömdüler. Sanırım üzerini biraz toprakla örtüp geri geldiler.

Her gün bedeninin yattığı yere gidip durmamacasına ağlardım “Anne, anne, lütfen geri gel, lütfen uyan, anne, lütfen.” Ancak annem cevap vermezdi. Beni alıp geri götürürler ve ağlamamamı söylerlerdi. Beni yatıştırmak için elime bez bir bebek verirlerdi.

Üçüncü gün, tekrar gömülü olduğu yere gittim. Kolu topraktan dışarı çıkmıştı. Tıpkı bir odun parçası gibi. Çok korktum. Ertesi gün tekrar gittim. Köpekler bedenini topraktan çıkarmış, paramparça ediyordu. Köydeki köpekler çok vahşiydi. O köpekler çok vahşiydi.

Anlatacak daha çok fazla şeyim var, ama daha devam edemeyeceğim.

Epilog: Tek bir kırmızı karanfil

Ses 3 – Hourig

Pergruhi ile tanışan herkes onun berrak ve kusursuz hafızasından etkilenirdi. Ailevi hikâyelerin çetrefil detaylarını, yakın ve uzak akrabaların, çocukların, torunların ve torun çocuklarının evlilik, doğum, ölüm, vaftiz tarihlerini, hatta doğum yerlerini, adreslerini ve telefon numaralarını ezbere bilirdi. Zihninin kıvrımlarında tüm hafızası güzelce parsellenmişti. Lakin aile kayıtlarında kendi doğum tarihine ilişkin bir bilgi yoktu. Annesinin ölümünden sonra çocukluğunu geçirdiği yetimhanedeki resmi belgelere göre doğum tarihi 1 Ocak 1907 idi.

2005 yılının kış aylarında, geçirdiği kısa bir rahatsızlık sonucu Pergruhi hastaneye kaldırıldı. Çok zayıftı ve görme yetisini tamamen kaybetmişti. Ama her zamanki gibi pırıl pırıldı, ona her gidişimde bana yetimhane günlerinde öğrendiği bir şiiri okur, bir şarkı söyler, bir dua mırıldanır veya bir hikâyeye anlatırdı. Etrafındaki herkesi etkilerdi ve beni de kesinlikle büyülemişti. Ne zaman vedalaşmaya yeltensem, “Çok meşgulsün, yapacak çok fazla işin var, tekrar gelmene lüzum yok. Beni düşündüğünü biliyorum, bu da bana kâfi” derdi. Ve ne zaman odasına girsem ve sesimi duysa “Hourig, sen misin? Ben de seni bekliyordum...”

Hastane günleri boyunca, Pergruhi'nin tekrar anlattığı hikâyeler başka bir önem kazanmıştı. Her ne kadar ondan sayısız kere dinlemiş olsam da, ayrı ve sıradışı bir gerçekliğe eriştiler. Benim, Pergruhi'nin, büyükannemlerin ve büyükbabamların, yaşayanların ve ölülerin dünyaları arasında gidip geldiler. Derimin altına işlediler. Büyükannem ve büyükbabamları Irak'tan, hayatta kalan bir neslin hayatlarını yamalamaya çalıştığı, yerinden edilmiş diyasporik mekânından tanıyordu. Onunla büyükannem ve büyükbabamların vefatından çok sonra tanıştım ve bu tesadüfi karşılaşmanın ardında yatan gizemi hep merak ettim. Pergruhi'yle ilk tanıştığımda, onun büyükannem ve büyükbabamların hakkında çok az şey bildiğim gençlik yıllarına dair bana anlatabilecekleriyle büyülenmişim. Oturdıkları dar sokağa, annemin ve kardeşlerinin büyüdüğü bahçeye, yaşadıkları evlere ait küçük detaylar Pergruhi'nin hatıralarıyla birlikte canlı renklere büründü. Fakat Pergruhi'nin hikâyesinin hayatıma yayılmaya devam edişine hazırlıksız yakalanmışım. Onu hastanede ziyaret ettiğim

zamanlar, pek çok kez, büyükbabamı onu avutan ya da varlığıyla huzur veren biri olarak çok net hatırladığı anılarını anlattı. Bütün bu karşılaşma hikâyeleri kelimeleri kifayetsiz bıraktı. Büyükbabam 24 Nisan 1997 gününün sabah saatlerinde uykusunda vefat etmişti. O zamanlar, bu sembolizm beni sarsmış, basit bir tesadüf olabileceğine inanamamıştım. Bugün geçmişin varlığını çok daha kuvvetli bir şekilde hissediyorum.

Pergruhi'yi en son 24 Nisan 2005 tarihinde ziyaret ettim. Yatağının yanı başındaki sehpanın üzerinde duran vazoda tek bir kırmızı karanfil vardı. Önceki gece, Montreal Aziz Joseph Kilisesi'nde dinlerarası ekümenik bir törende soykırımın 90. yılı anması düzenlenmişti. Soykırımdan kurtulan ve artık çok azı hayatta olan kişilere kırmızı karanfiller dağıtılmıştı. Pergruhi'nin torunu, annesi adına bir kırmızı karanfil kabul etmişti. Gururlu ve dingin bir yüz ifadesiyle bana torununun karanfili getirişini, anma töreninde isminin yüksek sesle okunuşunu anlattı. Sonra bana tekrar büyükbabamın görüntüsünü anlattı. Sesi yorgundu. Vedalaşmak için elini tuttuğumda "Geldiğin için, beni unutmadığın için teşekkür ederim" dedi. Onu son ziyaret edişimdi. Ondan duyduğum son sözlerdi. İki gün sonra vefat etti. Acısında ve ıstırabında bile vakurdu. Kendi neslindeki diğer pek çok kişi gibi, hayatlarının sembolizmini anlama çabasını bizlere bıraktı ve gitti.

Pergruhi'ye dair hafızama kazınmış olan, küçük bir kız çocuğu imgesi. Ziyaretlerimden birinde onu odasında uyurken bulmuştum. Yanına oturup elini tuttuğumda, kızı, onu rahatsız eden kâbuslarını bana anlatabilmesi için Pergruhi'yi uyandırmakta ısrar etti. O gün sesimi duyduğunda, kesinlikle her zamanki neşeli Pergruhi değildi. "Gözlerimi kapatır kapatmaz, geldiklerini duyuyorum, peşimden geldiklerini duyuyorum" dedi titreyen bir ses tonuyla. Tek yapabildiğim, avcumun içindeki elini sıkmak ve onu rahatlatacak birkaç söz söylemekti. "Köpekler geliyor, yüksek sesle havlıyorlar, vahşiler. Beni paramparça edecekler, tıpkı annemi paramparça ettikleri gibi." Sesi o kadar çaresizdi ki. O an, bütün bunlara şahit olan o küçük kız çocuğuydu. Onu nasıl yatıştıracağımı bilemedim. İçimde dermansız bir öfke hissettim. 90 yıl korkuyu söküp atamamıştı, 90 yıl bu acıyla yaşamıştı. 90 yıl olmuştu ve yara hâlâ açıktı.

KAYNAKÇA

Attarian, H. & Yogurtian, H. (Yapımcılar). (2002). *Survivor stories, surviving narratives: Pergruhi's story* [Video belgesel]. Montreal, Kanada: Par Productions.

Fisk, R. (1992). *Pity the nation: Lebanon at war*. Londra: Oxford University Press.

Galeano, E. (1992). *The book of embraces* (çeviri, C. Belfrage) New York ve Londra: Norton.

Galeano, E. (2000). *Days and nights of love and war*. New York: Monthly Review Press.

Hirsch, M. (1997). *Family frames: Photography, narrative and postmemory*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Kaputikian, Silva (1996). *Girs mna hishatakogh* [Let my writing be a testimony]. Antelias, Lübnan: Publishing House of the Catholicosate of the Holy See of Cilicia.

Kuhn, A. (1995). *Family secrets: Acts of memory and imagination*. Londra & NY: Verso.

Makler, A. (1991). Imagining history: A good story and a well-formed argument. N. Noddings & C. Witherell (yay. haz.), *Stories lives tell: Narrative and dialogue in education* içinde (s. 29-47). New York: Teachers College Press.

¹ Hocamız ve hayat boyu ilham kaynağımız Dr. Ingrid L. Semaan ve büyükannelerimiz Tefarig Der Arsenian ve Azaduhi Touloujian anısına.

² Jiwani, Y., Steenberg, C., Mitchell, C. (2006). *Girlhood: Redefining the limits* (s. 13-34). Montreal: Black Rose Books, içinde yayımlanmıştır.

³ Yazar, bir müzik terimi olan kontrpuan ile çok sesliliği, farklı seslerin bir harmoni içinde bir arada ama kendi özgünlüğünü, karakterini kaybetmeden varolmasını kastetmektedir.

⁴ Bu makalede Pergruhi'den yapılan bütün alıntılar şu kaynaktan alınmıştır: Attarian, H. & Yogurtian, H. (Yapımcılar). (2002). *Survivor stories, surviving narratives: Pergruhi's story* [Video belgesel]. Montreal, Kanada: Par Productions.

⁵ Suriye'nin kuzeyindeki, o dönemde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde kalan Der Zor çölüne atıfta bulunuyor. Ermeni soykırımıyla sonuçlanan ölüm yürüyüşleri burada gerçekleşmiştir. Bugün her yıl hac ziyaretlerinin düzenlendiği bir yerdir.

⁶ *Abaya* genellikle yerli Arapların giydiği, ayak bileklerine kadar uzanan bir tür pelerindir.

⁷ Kelime anlamı dünya olan *yergir* Ermenilerin anavatanı olan Batı Ermenistan'a gönderme yapar. Ermeniler 1915'te vatanlarından sürülmüş ve Suriye'nin kuzeyindeki Der Zor çölünde ölümle sonuçlanacak yollara koyulmuşlardı.

⁸ Ermeni soykırımı boyunca toplama kampları ile eş anlama gelen Der Zor çölüne atıfta bulunuyor.

⁹ Ermenicede *noren* tekrar demektir.

¹⁰ Ermenicede *Azaduhi* özgürlük demektir.

¹¹ Kelime anlamı yabancı olan *odar* buradaki kullanımda Ermeni olmayan anlamına gelir. Korkunç bir kırım yaşayan bir kuşak için bir *odar* ile evlenmek kişiyi damgalayan ve dışlayan bir deneyimdir ve kayıp ve ihanetten farksızdır.

¹² Ermenicede büyükanne.

¹³ 3 Nisan 1975 tarihinde, Beyrut'ta, sağ Falanjist parti üyesi militanlar Filistinli kadın ve çocukların olduğu bir otobüsü Beyrut'un banliyö mahallelerinden Ayn el Remmane'de vurdu. 27 kişi hayatını kaybetti. Silahlı çatışmayı tahrik etmek için yapılan bu eylem birçokları tarafından Lübnan iç savaşını başlatan olay olarak görülür (Fisk, 1992, s. 78).

¹⁴ Bir önceki dipnota bakınız.

¹⁵ Doğu Ermenistanlı şair Silva Kaputikian'ın *Mtoroumner djanaparhi kesin* [Yolculuğun yarısında tefekkür] şiirinden bir bölüm (Kaputikian, 1996, s. 225).

¹⁶ 24 Nisan, Ermeni soykırımının anıldığı gündür.

¹⁷ Ermenicede kızlara verilen yaygın bir isim olan *Anuş*'un kelime anlamı tatlıdır.

¹⁸ Ermenicede büyükbaba.

¹⁹ Ermenice kelime anlamı "verimli toprak" olan köy, İstanbul'a yakın Adapazarı'nda bulunur. Hourig'in büyükbabası köyün meyve bahçeleri ve özellikle dutuyla ünlü olduğunu söylemiş. 1962 yılında, kırk yıl önce koparıldığı köyünü son kere ziyaret ettiğinde, bölgenin verimli tarım arazilerinin yok olduğunu görünce şaşkınlığa uğramış.

²⁰ Beş ve yedi numaralı dipnotlara bakınız.

²¹ O dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalan, Kuzey Irak'ta bulunan şehir.

²² Hayatlarını kurtarmak için, pek çok aile sürgün ve peşi sıra ölüm yürüyüşleri sırasında çocuklarını Bedevi Arap aşiretlerine “satmış”, daha doğrusu vermiştir. Pergruhi'nin ilk anlatısında bu olayları açıkladığı bölümlere de bakınız.

²³ Kuzey Irak'ta bir şehir.

²⁴ Lübnan'ın başkenti. 1920'lerden 1960'lara kadar uzanan dönemde, Ortadoğu'daki diaspora Ermeni toplulukları hareket hâlindeydiler ve bunun sonucunda önemli bir Ermeni nüfusu Lübnan'da ve özellikle Lübnan'ın başkenti Beyrut'ta toplandı ve buradaki cemaatin “Ermeni diasporasının belkemiği” olarak bilinmesini sağladı. Lübnan iç savaşı öncesinde, 250.000 kişilik büyük bir cemaat, pek çok okul, gazete ve kültür merkezi söz konusuydu.

²⁵ Kuzey Irak'ta bulunan, Kerkük'e yakın bir kasaba.

²⁶ Kerkük'teki Türkmenler.